УДК 351.861

ТКАЧУК Наталія Іванівна

АНАЛІТИЧНА СКЛАДОВА В ІНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОЦІНКИ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах наша держава постійно стикається з проявами гібридних загроз, які поєднують традиційні та нетрадиційні, військові і невійськові дії, що координуються державними чи недержавними суб'єктами. Гібридні кампанії багатовимірні, вони поєднують у собі примусові й провокаційні заходи, використовують традиційні та нетрадиційні інструменти й тактики. Переважно такі загрози мають асиметричний характер і впливають на критично важливі слабкі місця, перешкоджаючи прийняттю швидких та ефективних рішень і варіюючись від кібератак на критично важливу інфраструктуру до підриву довіри громадськості до урядових установ або поглиблення соціальних суперечностей. Протидія гібридним загрозам потребує не лише спільних скоординованих зусиль сектору безпеки і оборони, інших державних органів, але й належного інформаційно-аналітичного підґрунтя.

Слід констатувати, що в Україні відбувається перетворення інформаційно-аналітичної діяльності на «рудимент» та інструмент узагальнення статистики. Зокрема такий «вимушено допоміжний» характер аналітико-прогностичної складової забезпечення національної безпеки свого часу завадив розробці й затвердженню Кабінетом Міністрів України переліку показників (індикаторів) стану національної безпеки, критеріїв оцінювання загроз; механізмів оперативного реагування на ризики та загрози національній безпеці; єдиних форм інформування керівниками центральних і місцевих органів виконавчої влади про розвиток ситуації в різних сферах національної безпеки за визначеними показниками стану національної безпеки та прогнозів щодо показників стану національної безпеки тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу написання цієї статті покладено наукові розробки вітчизняних учених К. Войтовського, Ю. Гладуна, А. Лепіхова, В. Пристайка, О. Резнікової, А. Семенченка та інших.

На сьогодні в багатьох розвинутих країнах аналітична складова в інституційному забезпеченні оцінки ризиків і загроз національній безпеці реалізується ситуаційними центрами стратегічного рівня шляхом науково-аналітичного та прогнозного супроводження процесу планування протидії загрозам національній безпеці.

Спільною рисою подібних вітчизняних ситуаційних центрів є те, що вони створювалися і продовжують функціонувати переважно для оперативного управління в «ручному» режимі. Тоді як вирішення завдань стратегічного аналізу та прогнозування у сфері забезпечення національної безпеки потребує розвитку у згаданих структурах належного аналітичного наповнення стосовно оцінювання загроз і виявлення вразливостей.

Пріоритетною **метою** цієї статті є дослідження аналітичної складової в інституційному забезпеченні оцінки ризиків і загроз національній безпеці України. На підставі цього передбачається вирішення таких завдань: проаналізувати актуальний стан інституційного забезпечення оцінки ризиків і загроз національній безпеці України; окреслити основні проблеми та визначити перспективні напрями розвитку аналітичної складової в інституційному забезпеченні оцінки ризиків і загроз у вітчизняному секторі безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні одним із найсучасніших та високотехнологічних методів оцінювання безпекової ситуації та виявлення загроз є аналіз геопросторових даних. Він дає можливість поєднувати наявні в державі бази даних (метеорологічну, геологічну, інфраструктурну, медичну тощо) у єдину географічну інформаційну систему, що діє в режимі реального часу, і робити прогнози на основі зібраних даних. Така система дає змогу здійснювати аналіз багатьох ризиків і загроз у просторі та часі, враховувати їхні взаємовпливи, порівнювати з наявними спроможностями [1, с. 38–39]. Наповнення такої інформаційної системи даними часто покладається на державні ситуаційні центри (СЦ). Отже, по суті, СЦ формують інформаційний простір для ефективного моніторингу, прогнозування, прийняття рішень і контролю їх виконання. В умовах жорсткого дефіциту часу та ресурсів це дає змогу оцінювати можливі стратегічні, політичні, економічні, соціальні, екологічні ризики, що можуть виникати за різних сценаріїв управлінських ситуацій [2, с. 119]. Виділяють три основні режими роботи СЦ: проблемний моніторинг; планове обговорення управлінських ситуацій і впливів; надзвичайний режим. Основним завданням СЦ є підтримка прийняття стратегічних рішень на основі візуалізації та поглибленої аналітичної обробки оперативної інформації [3, с. 6].

Нині у світі існує близько 300 ситуаційних центрів, що використовуються урядами різних країн. Так, Президента США обслуговують чотири СЦ, зокрема Ситуаційний центр Білого дому. У Німеччині фахівці виділяють Загальний інформаційно-ситуаційний центр федерального центру та земель. У структурі наднаціонального європейського управління функціонує Спільний СЦ ЄС. Ефективним є також досвід функціонування Об'єднаного СЦ Сінгапуру [4, с. 141].

Створення вітчизняної мережі СЦ центральних органів виконавчої влади (стратегічних) в Україні активно розпочалося у 2015 році в межах реалізації реформи системи національної безпеки і оборони. Зокрема у

Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287 [5], наголошувалося на необхідності вдосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони, забезпечення ефективної координації та функціонування єдиної системи СЦ профільних органів державної влади сектору безпеки і оборони. Ключовим елементом цієї єдиної системи став Головний ситуаційний центр України, створений відповідно до Указу Президента України від 28 лютого 2015 року № 115/2015 [6].

Водночас показовим є приклад створення Національного координаційного центру кіберзахисту як робочого органу Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України [7], основним завданням якого є, зокрема, здійснення координації та контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку. Відповідним документом визначено низку завдань у сфері забезпечення кіберзахисту та стійкості критично важливих об'єктів інфраструктури, а саме: здійснення аналізу стану готовності суб'єктів забезпечення кібербезпеки до виконання завдань із питань протидії кіберзагрозам та превентивних заходів у боротьбі з кіберзлочинністю, розроблення концептуальних засад і пропозицій щодо підвищення ефективності заходів стосовно виявлення й усунення чинників, які формують потенційні та реальні загрози у сфері кібербезпеки, підготовка проєктів відповідних програм і планів щодо попередження та нейтралізації таких загроз тощо. Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО України також функціонує як один із трьох ситуаційних центрів, що здійснюють моніторинг усіх процесів у сфері національної безпеки. Однак слід зауважити, що така ситуація суттєво ускладнює забезпечення комплексного підходу до реагування на всі види загроз, який потребує формування єдиної системи координації діяльності різних учасників на всіх етапах дії загрози або розгортання кризової ситуації.

На сьогодні Головний ситуаційний центр України функціонує як програмно-апаратний комплекс зі збирання, накопичення та обробки інформації, необхідної для підготовки та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони. Функціонування цього центру забезпечується на основі систем зв'язку, візуалізації, моніторингу, зберігання великих обсягів даних тощо. Проте слушною є думка, що наразі Головний ситуаційний центр України не виконує важливі функції аналізу, інформування, прогнозування та моделювання кризових ситуацій, раннього попередження та інші, притаманні відповідним структурам розвинених країн, і потребує комплексного реформування. Зокрема йдеться про необхідність доповнити раніше створені технічні спроможності аналітичною складовою, що визначатиме основні завдання для опрацювання в межах програмно-апаратного комплексу, а також напрями його розвитку [1, с. 48–49].

Насамперед звертає на себе увагу надлишкове акцентування на розробленні програмно-апаратних, телекомунікаційних засобів, інформаційних технологій, засобів відображення та управління інформаційними потоками тощо. Водночас недостатньо активно розвиваються розподілений інформаційний фонд, інформаційно-аналітичні системи, що реалізують функції державного стратегічного планування, управління державними програмами та проєктами.

Слід зауважити, що для модернізації СЦ недостатньо забезпечити його інформаційно-аналітичною системою, системами проєктного управління та експертно-аналітичними системами з елементами штучного інтелекту. За допомогою розвитку технологій, підвищення рівня проникнення ІТ змінилися методики та механізми управління. Реалії пандемії COVID-2019, якої зазнав світ, уже неодноразово довели ефективність проведення відеоконференцій із профільними спеціалістами, мережевих стратегічних нарад, коли зібрати експертів в одному приміщенні, нехай навіть і в ситуаційному залі, неможливо. Крім того, необхідні для прийняття рішення дані представлені не лише в інформаційних системах, а також в електронних засобах масової інформації, соціальних мережах. Як наслідок, більшість керівників страждають сьогодні вже не від браку вихідних даних, як це було раніше, а від надлишку.

Одним із викликів для сучасного керівника є ефект «великих даних» (Big Data): їхній обсяг настільки великий, що виникають значні проблеми з їх обробкою. За статистикою, до 90 % даних, які зберігаються в сучасних інформаційних системах, не використовуються. Недарма виник попит на так званих дослідників даних (Data Scientists), які встановлюють взаємозв'язки та перетворюють дані в корисну інформацію. Велику роль відіграє здатність сучасної системи підтримки прийняття рішень обробляти як структуровані, так і слабоструктуровані (текст, аудіо- та відеопотоки) дані. Фундаментом інтелектуальної діяльності СЦ слугує групове колективне узгодження і прийняття рішень, урахування колективного несвідомого, проведення мозкових штурмів і згаданих вище мережевих стратегічних нарад. Отже, в умовах, коли обсяг інформації про обстановку набагато перевищив можливості людини, виникає потреба в ситуаційних центрах нового покоління, здатних забезпечувати швидку, практично миттєву, групову синергетику творчості та дій.

Особа, яка приймає рішення, у будь-який момент повинна мати можливість запросити інформацію про поточний стан справ – інтерактивно або у відеозвіті. Ухваленню рішення в більшості випадків передує перетворення даних, що надходять, в інформацію, а потім у знання. Знання можуть бути визначені і як продукт використання інформації, і як інструмент для її інтерпретації. Важливо, щоб подібна робота виконувалася на постійній основі, а не тільки під час кризової або надзвичайної ситуації. Адже саме безперервність, як один з основних принципів планування протидії загрозам національній безпеці та ризикам, що ними зумовлені, у секторі

національної безпеки і оборони забезпечує своєчасність ухвалення стратегічних рішень.

Звертає на себе увагу той факт, що акцентування уваги на підборі тільки ІТ-фахівців, які залучаються до створення і експлуатації СЦ, значно обмежує розвиток соціогуманітарних технологій, когнітивного моделювання, управління знаннями тощо як методологічної основи функціонування ситуаційного центру. Слушною є думка, що слабка структурованість, неструктурованість проблем аналітичного супроводження стратегічного планування та управління у сфері забезпечення національної безпеки зумовлюють необхідність застосування суб'єктивних методів та якісних моделей, у яких центральну роль відіграють саме експерти-аналітики, від досвіду, професіоналізму, політичної незаангажованості яких значною мірою залежать результати їхньої роботи, а також сприйняття та врахування їх особами, які приймають рішення [8, с. 113]. Логіка в прийнятті рішень допомагає не завжди, вирішальні чинники можуть бути зовсім неочевидними, а нові обставини можуть виникати абсолютно несподівано. Можливість людини приймати нестандартні, некаузальні й водночас ефективні рішення – питання, що постійно обговорюється в межах робіт із різних наукових дисциплін. У низці випадків рішення може з'явитися у вигляді несподіваного осяяння, інсайту. Спектр робіт з інтуїтивних рішень широкий і давно формується. Із давніх часів загадкою є феномен медитації і просвітлення, інтригує сила миттєвих рішень, істотний інтерес становлять результати дослідження «еврика»-ефекту. Марність спроб вирішити багато людських проблем за допомогою тільки формальних схем і моделей показана, наприклад, у роботі Г. Гігеренцера «Інтелект несвідомого» [9]. У зв'язку з цим виникає необхідність аналізу соціальної безпеки рішень, прийнятих на підставі результатів аналізу певної інформації. Слід пам'ятати, що рішення ухвалюють люди, і, як наслідок, багато що залежить від розуміння ситуації, неявного інтересу учасників команди, браку або надлишку інформації, сумнівів, емоцій тощо. Визначення стійкості та надійності відповідних процедур, аналіз наслідків прийнятих рішень тощо є важливими завданнями, які встановлюють високі вимоги до аналітичної складової інституційного забезпечення оцінки ризиків і загроз національній безпеці України.

Висновки. Аналіз актуального стану інституційного забезпечення оцінки ризиків і загроз національній безпеці України свідчить про те, що попри значні досягнення у створенні окремих елементів СЦ стратегічного рівня, питання розвитку їхньої аналітичної складової досі не вирішено достатньою мірою, відповідною нинішньому безпековому середовищу. Прогнози, які базуються на механічному співставленні статистичних відомостей про правопорушення як наслідки реалізації загроз є малоефективними й не дають змоги готувати обґрунтовані рішення щодо запобігання загрозам національній безпеці. Ефективність управлінських рішень у багатьох випадках залежить саме від дієвої аналітичної складової

в інституційному забезпеченні оцінки ризиків і загроз національній безпеці України.

Окреслені основні проблеми розвитку аналітичної складової в інституційному забезпеченні оцінки ризиків і загроз національній безпеці України дають можливість визначити низку перспективних напрямів її розвитку, зокрема: включення до процесу здійснення постійного стратегічного моніторингу й аналізу наявних загроз; прогнозування рівня загроз національній безпеці і ризиків, що ними зумовлені, у діяльності сектору безпеки і оборони України, їхньої динаміки й виявлення нових загроз; планування протидії загрозам національній безпеці та ризикам, що ними зумовлені, у діяльності сектору безпеки і оборони України.

Перспективними напрямами подальших наукових розвідок є з'ясування правової природи інформаційно-аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки України, виявлення актуальних проблем оцінювання загроз національній безпеці і ризиків, що ними зумовлені, та розроблення перспективної моделі його здійснення.

Рецензенти:
доктор педагогічних наук, професор
Г. Артюшин,
кандидат юридичних наук, доцент
О. Шепета

Список використаних джерел

1. Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналітична доповідь / за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.

2. Гладун Ю. Я., Ліпенцев А. В. Побудова типового центру забезпечення публічної безпеки на прикладі ситуаційного центру Головного Управління Національної поліції у Львівській області // Ефективність державного управління. 2016. Вип. 4. С. 119–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2016_4_15 (дата звернення: 20.03.2020).

3. Ситуативні центри органів державної влади: наукові розробки / авт. кол.: А. І. Семенченко, І. В. Клименко, А. В. Журавльов та ін. Київ : НАДУ, 2013. 60 с.

4. Пристайко В. В. Ситуаційні центри як ключовий інституційний механізм державного антикризового управління: зарубіжний досвід // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 138–142.

5. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015 (дата звернення: 20.03.2020).

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2015 року «Про створення та забезпечення діяльності Головного ситуаційного центру України» : Указ Президента України від 28 лютого 2015 року № 115/2015. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/115/2015/paran2#n2 (дата звернення: 20.03.2020).

7. Про Національний координаційний центр кібербезпеки : Указ Президента

України від 7 червня 2016 року № 242 (зі змінами, внесеними Указом Президента України від 28 січня 2020 року № 27). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text (дата звернення: 20.03.2020).

8. Семенченко А. І. Проблемні питання інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування в сфері національної безпеки та шляхи їхнього вирішення // Реєстрація, зберігання і обробка даних. 2007. Т. 9. № 1. С. 108–116.

9. Gigerenzer G. Gut Feeling. The Intelligence of the Unconscious. London : Viking, 2007. 280 p.

Аннотация. Сегодня во многих странах мира созданы действенные сети ситуационных центров (СЦ), обеспечивающие научно-аналитическое и прогнозное сопровождение процесса планирования в секторе национальной безопасности и обороны. Однако общей чертой отечественных ситуационных центров является то, что они создавались преимущественно для оперативного управления в «ручном» режиме. Тогда как решение задач государственного стратегического планирования требует обеспечения ситуационного центра должным аналитическим наполнением относительно оценки угроз и выявления их уязвимости.

Обозначенные основные проблемы развития аналитической составляющей в институциональном обеспечении оценки рисков и угроз национальной безопасности Украины позволяют выделить ряд перспективных направлений ее развития, в частности: включение в процесс постоянного стратегического мониторинга и анализа существующих угроз; прогнозирование уровня угроз национальной безопасности и рисков, которые они вызывают в деятельности сектора безопасности и обороны Украины, их динамики и выявление новых угроз; планирование противодействия угрозам национальной безопасности и связанным с ними рискам в деятельности сектора безопасности и обороны Украины.

Ключевые слова: риски, угрозы, аналитическая составляющая, институциональное обеспечение, национальная безопасность.

Abstract. Today, in many developed countries, the analytical component in the institutional support of risk assessment and threats to national security is implemented by situational centers (SCs) at the strategic level through scientific-analytical and predictive support of the national security threat planning process. On the other hand, the common feature of such domestic situational centers is that they were created and continue to function mainly for operational management in the «manual» mode. Whereas the solution of the tasks of strategic analysis and forecasting in the field of national security requires the development of appropriate analytical content in the above-mentioned structures regarding threat assessment and identification of vulnerabilities.

The article outlines the main problems of development of the analytical component in the institutional support Ukraine national security risks and threats assessment allow to identify a number of perspective areas of its development, in particular: inclusion in the process of continuous strategic monitoring and analysis of existing threats; forecasting the level of threats to national security and the risks they cause in the activities of the security and defense sector of Ukraine, their dynamics and the identification of new threats; planning to counter threats to national security and the risks caused by them in the activities of the security and defense sector of Ukraine.

Key words: risks, threats, analytical component, institutional support, national security.